

"נר לרגלי דברך" – מצוות הנר, מוטיב היסטורי ומוקד משפחתי

דוד בן נון

- א. פתיחה
- ב. נר שבת – כבוד ועונג
- ג. נר תמיד ונר חנוכה – הדלקה או קיום?
- ד. נר איש וביתו

א. פתיחה

בעולם הדתי כיום הנר מהווה חלק בלתי נפרד מעולם המצוות ומהחוויה הדתית-הן בנרות שבת, אותם מדליקה האם ומביאה איתם את אוירת השבת המיוחדת, והן בחג החנוכה, בו מכל חלון מציץ אור מיוחד. הנר גם מסמל את הזיכרון-נר נשמה. ביום הזיכרון הנר מקבל נופך מיוחד מדברי הכתובים (משלי כ, כז): "נר ה' נשמת אדם". מה משמעות הנר בהופעותיו השונות בתורה ובהלכה? מה הייחוד שלו מתשמישי מצווה אחרים? ומה ההבדלים בין הנרות אותם אנו מכירים? אנסה לפתח שאלות אלה מתוך תחילת פרק שני בשבת, ומשם להתרחב למקורות השונים ולהציע פשר לדברים.

ב. נר שבת- כבוד ועונג

הפרק השני במסכת שבת פותח במילים "במה מדליקין ובמה אין מדליקין". משניות הפרק מוכרות לאשכנזים שאינם חסידים ולבני עדות המזרח מתפילת ערב שבת שלאחר קבלת שבת ולפני ערבית. המשנה, וכך גם הגמרא שלאחריה (כ, ב), עוסקת בשמנים הכשרים ובפתילות המותרות למצוות נר שבת. הפרק איננו דן באופן מעמיק במשמעות נר שבת, אך יש פה ושם

שערים לגמרא

מקומות מהן ניתן ללמוד ולהבין את סיבות המצווה. בגמ' בדף כג, ב אומר רבא: "נר ביתו ונר חנוכה, נר ביתו עדיף משום שלום ביתו". כך פסק השו"ע (או"ח רסג):

אם אין ידו משגת לקנות נר לשבת ולקידוש היום נר שבת קודם וכן אם אין ידו משגת לקנות נר לשבת ונר לחנוכה, נר שבת קודם משום שלום הבית דאין שלום בבית בלא נר.

מכאן שנר שבת תכליתו לשמור על השלום הביתי. בעזרת האור לא יתקלו בני הבית אחד בשני וברהיטים, וכן הוא מביא אתו רוגע ושמחה. רש"י בדף כה, ב מסביר: "כבוד השבת הוא שאין סעודה חשובה אלא במקום אור, וכן התוס' שם: "דחובה היא שיסעוד במקום הנר משום עונג". על פי רש"י האור נותן כבוד למקום הסעודה ולסעודה עצמה - שהרי סעודה בחשיכה נראית כסעודה עלובה, ואם כך הדלקת הנר לפי רש"י היא מהלכות כבוד השבת. נראה כי התוס' סבור שהדלקת הנר היא משום עונג השבת, וטענתו היא שאדם שאינו רואה את מאכליו פחות נהנה מהם.

בהמשך הגמרא (כג, ב) רב הונא נותן סגולה למצוות נר שבת: "הרגיל בנר הוי"ן ליה בניס תלמידי חכמים". רש"י מסביר שעל ידי נר המצווה של שבת בא אור התורה מדברי הכתובים (משלי ו, כג): "כי נר מצווה ותורה אור". רב הונא מראה לנו ממד אחר ועמוק של המצווה. אדם שמדליק נר שבת לא רק גורם לעונג שבת ולסעודה מכובדת יותר. נר השבת מסמל את אור התורה שמופיע ומאיר בעולם, ולכן על ידי הדלקתו זוכה לבנים שיפיצו גם הם את אורה בו.

נחזור לתחילת פרק שני של מסכת שבת. הגמרא דנה בפתילות ובשמנים הכשרים להדלקת נר שבת. בדף כא, א רבה מביא את העיקרון הכללי: "אמר רבה פתילות שאמרו חכמים אין מדליקין בהן בשבת מפני שהאור מסכסכת בהן [רש"י: 'מסכסכת... שאין אורו זקוף ונוח במקום אחד אלא נדעך וקופץ'] שמנים שאמרו חכמים אין מדליקין בהן מפני שאין נמשכין אחר הפתילה [רש"י: 'ויבוא להטות']". נראה לפי רש"י שהשמנים נאסרו מגזרה שמא יטה את הנר כדי לחזק את הלהבה ויעבור על איסור הבערה מדאורייתא, גזירה הרלוונטית דווקא בשמנים שלא נמשכים היטב, אך הפתילות לא נאסרו משום כך שכן הטיית הנר לא משמעותית לגבם. נדמה שהפתילות הכשרות הן

"נר לרגלי דברך"

הפתילות שיוצרות אור יציב וחזק שעל ידו מגיעים לכבוד ולעונג שדיברנו עליהם. קשה להתעלם מהדגש ששמה הגמרא על דינים אלו ועל חשיבותם של פרטי הפתילות והשמנים.

הגמרא בהמשך בדף כא, א מביאה מימרא אמוראית:

תני רמי בר חמא פתילות ושמנים שאמרו חכמים אין מדליקין בהן בשבת, אין מדליקין בהם במקדש. משום שנאמר (שמות, כז, כ): 'להעלות נר תמיד'... שתהא שלהבת עולה מאיליה.

השוואה זו מעניינת לכשעצמה. היכן ראינו שתי מצוות נפרדות עם משמעויות שונות לכאורה, כאשר זו מדרבנן וזו מדאורייתא, ומעשה המצווה זהה? יתר על כן, נדמה כי המצווה מדאורייתא נסמכת על המצווה מדרבנן. בהמשך, הגמרא תביא את דעת רב הונא שישליך זאת גם על מצוות נר חנוכה. תהייה זו מעלה כמה מחשבות שאנסה לפתחם בהמשך המאמר.

ג. נר תמיד ונר חנוכה - הדלקה או קיום?

עתה נתמקד בנר תמיד, מצוות הדלקת נרות המנורה שהייתה במקדש. פרשת 'תרומה' עוסקת בציווי הקב"ה למשה על בניית כלי המשכן. ה' מצווה על בניית המנורה לאחר הציווי על הארון והשולחן¹. פסוקים אלו, בדומה לכלל הפרשה, שמים דגש על המנורה ככלי בין כלים אחרים במשכן. רק בפרשת 'תצווה' בני אדם נכנסים לתמונה - הכוהנים (חידוש גדול בפני עצמו). טרם כניסת הכוהנים לתמונה ("ואתה הקרב אליך את אהרון אחיך..."; שמות כח, א) ה' מצווה את משה לצוות את בני "לקחת שמן זית זך להעלות נר תמיד, אותו יערוך אהרון מערב עד בוקר. מדוע מצוות הדלקת נר תמיד שאותו ידליק אהרון מופיעה לפני מינוי אהרון ובניו לשרת במשכן? ובכלל מדוע היא מופיעה לפני שאר הציוויים המפרטים את עבודת הכוהנים? על שאלות אלו אנסה לענות בהמשך המאמר. יש לשים לב כי גם בספר ויקרא (כד, א-ד) מופיע ציווי על הדלקת נר תמיד במקום תמוה לכאורה, לאחר הציווי על חג הסוכות ולפני לחם הפנים. גם לעניין זה אתייחס בהמשך.

¹ שמות כח, לא-מ.

נחזור לסוגייתנו בגמרא (שם). לאחר השוואת נר שבת לנר תמיד, רב הונא משווה את נר השבת לנר חנוכה: "אמר רב הונא פתילות ושמנים שאמרו חכמים אין מדליקין בהן בשבת - אין מדליקין בהן בחנוכה, בין בשבת בין בחול". רבא מבין שרב הונא סובר ש"כבתה זקוק לה ומותר להשתמש לאורה", שכן צריך שיהיו השמנים והפתילות איכותיים כדי שלא יצטרך לתקנה. על אף שבדרך כלל במקרה כזה מותר להשתמש לאורה, בשבת אסור-שמא יטה. רב חסדא לעומתו אומר: "מדליקין בהן בחול אבל לא בשבת קסבר כבתה אין זקוק לה ומותר להשתמש לאורה", ולכן רק בשבת יהיה חשש שמא יטה, אך בחול אין חשש ומותר להשתמש בכל השמנים. רבי זירא אומר משמו של רב מתנה שמדליקים בחנוכה בכל השמנים והפתילות, גם בשמנים והפתילות שנאסרו בשבת- "קסבר כבתה אין זקוק לה ואסור להשתמש לאורה". רש"י מסביר: "ואסור להשתמש לאורה- שיהא ניכר שהוא נר מצוה וליכא למיחש להטיה". שיטות אלו של האמוראים מצביעות על דעתם בקשר ליחס בין מצוות נר שבת לנר חנוכה ולנר המקדש. הגמרא הדגישה בנר תמיד שמעשה ההדלקה הוא המרכזי- ועל כן כשכבתה אין זקוק לה. כך, נראה שהסוברים 'כבתה אין זקוק לה' גם בנר חנוכה משווים בינו ובין נר התמיד, כאשר בשניהם המצווה היא על מעשה ההדלקה, ולא על קיום האור. לעומת זאת הסוברים ש'כבתה זקוק לה' משווים בין נר חנוכה לנר שבת, כאשר המצווה בשניהם היא על קיום האור (כפי שראינו לעיל בתיאורנו את מעלת האור בשבת).

חקירה זו ממשיכה בדיון הגמרא (כב, ב) האם 'הנחה עושה מצווה', או ש'הדלקה עושה מצווה', קרי האם הדלקת הנרות היא המצווה, או שמא דווקא הנחתם במקומם. מחד, ייתכן ונר חנוכה הוא כנרות המקדש, בהן נאמר במפורש שהדרך להדליקם הייתה החל בנר המערבי על ידי פתילות ארוכות, ומכך יש להסיק, כפי שמשמע מרש"י במקום, שבנרות המקדש הדלקה עושה מצווה. מאידך, יש מקום לטעון כי הנחת נרות החנוכה במקומם היא העושה מצווה כבנר שבת בו המצווה היא ליצור שלום בית, כבוד ועונג.

כבר הרמב"ן בפירושו על תחילת פרשת 'בהעלותך' (במדבר ח, ב ד"ה 'בהעלותך') מקשר בין נר התמיד לנר חנוכה:

ענין ההגדה הזו לדרוש רמז מן הפרשה על חנכה של נרות שהייתה בבית שני על ידי אהרן ובניו, רצוני לומר חשמונאי כהן גדול ובניו. ובלשון הזה מצאתיה במגלת סתרים לרבינו נסים שהזכיר האגדה הזו ואמר, ראיתי במדרש כיון שהקריבו שנים עשר שבטים ולא הקריב שבט לוי וכו', אמר לו הקדוש ברוך הוא למשה דבר אל אהרן ואמרת אליו, יש חנכה אחרת שיש בה הדלקת הנרות ואני עושה בה לישראל על ידי בניך נסים ותשועה וחנכה שקרויה על שמם, והיא חנכת בני חשמונאי, ולפיכך הסמיק פרשה זו לפרשת חנכת המזבח.

הרמב"ן מביא אגדה בה מנחם הקב"ה את אהרן על כך שבני שבט לוי לא זכו לנציג מטעמם בטקס חנוכת המשכן ככל שאר השבטים. לעתיד לבוא, מבטיח רבש"ע, בניו יטהרו את המקדש שיטמא בידי זדים וידליקו מחדש את המנורה, וחנוכה זו תהיה קרויה על שמם. אגדה זו באה להסביר את הסמיכות של קורבנות הנשיאים לפרשת בהעלותך - הציווי על הדלקת נרות המקדש. המדרש רואה את נרות החנוכה כהמשך ישיר לנרות המקדש.

הרב יהודה ברנדס תמה על הקישור שעושה הגמרא בין השמנים והפתילות של המקדש לבין הפתילות והשמנים של נר שבת, שכן במקדש מותר רק שמן זית, ולכן ההקבלה יכולה להיות רק בפתילות. מה גם שטעמי ההדלקה בשבת ובמקדש שונים. בשבת ישנה גזרה שמא יטה, ולכן אסור להדליק בשמנים ופתילות שלא נדלקים יפה, ואילו במקדש ישנו ציווי "להעלות נר תמיד" - שתהא השלהבת עולה מאליה. משמע מהשוואה זו שדיני השמנים והפתילות לא נובעים רק מחשש שמא יטה, אלא ישנה גם מצוות "להעלות נר תמיד" בכל בית². נראה שרבי טרפון לקח את זה צעד קדימה, ואמר בהמשך הגמרא בשבת (כד, ב) שאין מדליקין אלא בשמן זית בלבד גם בשבת. לרבי טרפון ההקבלה בין שבת למקדש חייבת להיות חופפת לגמרי. על אף העובדה שלא נפסקה הלכה כר' טרפון נהגו חסידים להדליק בשבת בשמן זית בלבד, וייתכן ומנהג זה מצביע על שימור משמעות מיוחדת לנר שבת כדומה לנר התמיד.

עתה ננסה להסיק מתוך העקרונות ההלכתיים של נר חנוכה שעלו בסוגיה כמה מסקנות שיתקשרו לדברים הקודמים. לחנוכה, בשונה מפורים, לא מוקדשת

² הרב יהודה ברנדס - "בין נר שבת לנר חנוכה".

שערים לגמרא

מסכת שלמה, ולכן ניתנת תשומת לב רבה לאזכורים המעטים שיש אליה בש"ס. בהמשך הסוגיה בשבת (כא, א) מובאת משנה ממסכת בבא קמא (ו, ו):

תנן התם גץ היוצא מתחת הפטיש ויצא והזיק - חייב. גמל שטעון פשתן, והוא עובר ברשות הרבים, ונכנסה פשתנו לתוך החנות ודלקה בנרו של חנווני, והדליק את הבירה - בעל הגמל חייב. הניח חנווני את נרו מבחוץ - חנווני חייב. רבי יהודה אומר בנר חנוכה פטור.

רבינא לומד ממשנה זו שצריך להניח את נר המצווה בגובה הנמוך מעשרה טפחים, שאם לא כן היינו אומרים לאדם להניח למעלה מעשרה טפחים, למעלה מגובה משאו של הגמל. מנגד, הגמרא מעלה אופציה אחרת לפיה מותר להניח מעל עשרה טפחים, וחכמים לא חייבו זאת שמא זו תהיה טרחה גדולה מדי, וימנעו מלקיים את המצווה. אם כן, יש להבין מדוע מצוות נר חנוכה חשובה כ"כ עד שחכמים מאפשרים להיכנס לחשש דליקה רק כדי שלא ימנעו מקיומה.

רש"י(ד"ה 'בנר חנוכה פטור'), רשב"א (שבת כא, ב ד"ה 'אמר רבינא') וראשונים נוספים הסבירו ש"ברשות פרסום מצוה הניח שם". ישנו עקרון מיוחד בחנוכה - פרסום הנס. אמנם כולנו מכירים זאת, אך מתחילת הסוגיה ועד דף כג, ב לא מופיע עקרון חשוב זה. רק כאשר הגמרא (שם) מעלה את השאלה מה קודם נר חנוכה או נר שבת (כאשר אין לו כסף לשניהם) היא מציבה את 'פירסומי ניסא' מול שלום בית. לאחר מכן הגמרא מביאה זאת שוב כנימוק להזכיר את הנס בברכת המזון. מדוע הגמרא לא מביאה עיקרון כה בסיסי בתחילת הסוגיה כסיבה להדלקת החנוכיה? או לפחות כאשר היא דנה במקום הנחתה? נראה לענ"ד שהטעם המרכזי לנר חנוכה טמון בהגדרה הראשונית של המצווה: 'נר איש וביתו'. הגמרא לא סתם מביאה את הברייתא "מצוות חנוכה נר איש וביתו" אף לפני סיפור נס פך השמן. ברעיון זה נרחיב בהמשך.

סבי, הרב יואל בן נון, כתב בספרו "זכור ושמור"³ על משמעויות חנוכה ומקורותיה. לטענתו, מקור החג לא נטוע בימי החשמונאים, אלא הרבה לפני כן. זאת על פי ברייתא שמובאת במסכת ע"ז (ח, א):

³ "זכור ושמור" - טבע והיסטוריה נפגשים בשבת ובלוח בחגים, הרב יואל בן נון תשע"ה.

אמר רב חנן בר רבא: קלנדא - ח' ימים אחר תקופה, סטרנורא - ח' ימים לפני תקופה, וסימנך אחור וקדם צרתני וגו'. ת"ר לפי שראה אדם הראשון יום שמתמעט והולך, אמר: אוי לי, שמא בשביל שסרחת עולם חשוך בעדי וחוזר לתוהו ובוהו, וזו היא מיתה שנקנסה עלי מן השמים, עמד וישב ח' ימים בתענית (ובתפלה), כיון שראה תקופת טבת וראה יום שמאריך והולך, אמר מנהגו של עולם הוא, הלך ועשה שמונה ימים טובים, לשנה האחרת עשן לאלו ולאלו ימים טובים, הוא קבעם לשם שמים, והם קבעום לשם עבודת כוכבים.

סבי טוען להקבלה ברורה בין שמונת ימי התענית והימים הטובים שכנגדם אשר עשה האדם הראשון כאשר ראה שהתקצרו הימים ושוב התארכו - לבין חג החנוכה. כידוע חג החנוכה חל בימים הקצרים ביותר בשנה. האדם הראשון ישב שמונה ימים בתענית כאשר ראה שהתקצרו הימים, ולאחר שראה שהם מתארכים עשה שמונה ימים טובים. ייתכן וניתן להסביר בכך את שורש מחלוקת ב"ה וב"ש בגמרא (כא, ב) סביב טקס ההדלקה: "ב"ש פוחת והולך - כימים המתקצרים, וב"ה מוסיף והולך - כימים המתארכים". ב"ש רואים את ההתבוננות הראשונית של האדם הראשון בכך שהימים הולכים ומתקצרים, ופוסקים כנגדם כי על האדם להוריד במניין הנרות עם ימי החג. לעומתם, ב"ה רואים לנגד עיניהם את שמונת הימים טובים שבאו בעקבות התארכות הימים, ומבינים כי יש להוסיף כל יום אור חדש.

בין המקורות הבודדים לחנוכה היא מוזכרת שוב במשנה בביכורים (א, ו):

מעצרת ועד החג מביא וקורא מן החג ועד חנוכה מביא ואינו קורא רבי יהודה בן בתירא אומר מביא וקורא.

דברי משנה זו תמוהים. האמנם מצוות ביכורים שבתורה תלויה בתאריך ובמאורע מימי הבית השני? מה מיוחד דווקא בימי החנוכה? סבי מסביר שסוף מועד איסוף השמן מן הזית חל בתקופת חנוכה⁴. המחלוקת במשנה בין ת"ק לרבי יהודה בין בתירא האם עד חנוכה "מביא וקורא" או "מביא ואינו קורא", היא בעצם מחלוקת האם תקופת האסיף מספיקה עד סוכות, או שמא נמשכת עד עונת השמן - חנוכה. בכוחו של שמן הזית המופק בזמן החנוכה להאיר את התקופה החשוכה בשנה.

⁴ "חג סוכות תעשה לך שבעת ימים באספך מגרנך ומיקבך" (דברים טז, יג). סוכות הוא זמן הגורן והיקב, אך לא היצהר שזמנו בא רק בחנוכה.

כמה שנים לפני התרחשות הנס, בתקופת הנביאים חגי וזכריה, נקבע יום ייסוד היכל ה' דווקא בחנוכה. יום זה ציין את חידוש בניית הבית השני בפועל, יחד עם ימי השמחה על הבאת השמן הטהור בסוף עונת הביכורים. לא במקרה החליטו היוונים לחלל ולטמא את היכל ה' דווקא בתאריך זה, וכך גם החשמונאים לטהרו. בספר המקבים (מקבים א', ד' עמ' 52-56), בשונה מסוגית הגמרא, הנס של הניצחון במלחמה מוזכר, ונס פך השמן לא. נראה שנס פך השמן מוזכר בתלמוד כהמשך למשמעות ההיסטורית של התקופה, וכסוג של הד לאור המנורה במקדש. נס המלחמה לבדו יתכן ואיננו מצדיק חג כשלעצמו. מנקודת המבט של ספר המקבים הרושם היה שנס המלחמה הוא הנס הגדול, אך ראייה זו צרה ומצומצמת.

הנר והאור הולכים בתורה ובחז"ל יד ביד עם קדושה וטהרה. נקודה זה כה משמעותית עד שבפרקנו (כב, א) נאמר:

אמר רב יהודה אמר רב אסי /אמר רב:/ אסור להרצות מעות כנגד נר חנוכה. כי אמריתה קמיה דשמואל, אמר לי וכי נר קדושה יש בה. מתקיף לה רב יוסף וכי דם קדושה יש בו. דתניא ושפך וכסה - במה ששפך יכסה, שלא יכסנו ברגל, שלא יהו מצות בזויות עליו. הכא נמי - שלא יהו מצות בזויות עליו.

רב יהודה מביא הלכה תמוהה לכאורה, האמנם נר חנוכה יש בו קדושה? הגמרא דנה בשאלה האם איסור הרצאת מעות מכוון לכך שלא יהיה בזיון מצווה, או אף יותר מזה, שיש לשמור על כבוד הנרות כקדושת המנורה. להלכה נפסק שהשימוש באור החנוכייה אסור⁵. האור איננו בעל מטהר מסוימת, כגון להאיר את הבית, עונג וכדו', אלא עומד בפני עצמו כאור מיוחד שמלווה את עמ"י עוד מימי האדם הראשון.

גם הדיון בהמשך הגמרא האם 'הדלקה עושה מצווה' או 'הנחה עושה מצווה' - כלומר האם מעשה ההדלקה הוא המצווה, או שמא עצם הארת החנוכייה היא המצווה, מוסיף להבנת תכליתו של הנר. למרות שלהלכה נפסק ש'הדלקה עושה מצווה'⁶, ייתכן וכבר הציווי על הדלקת נר תמיד בתחילת פרשת 'תצווה' מציג את המתח בין המנורה ככלי בעל משמעות בפני עצמו לבין מלאכת

⁵ שו"ע או"ח תרעג, א.

⁶ שו"ע שם, ב.

”נר לרגלי דברך”

הכוהנים במשכן. פרשת 'תרומה' עוסקת בתיאור הכלים שבמשכן על גודלם וצורתם, בעוד הכוהנים עדיין לא בתמונה. לאחר מכן פרשת 'תצווה' עוסקת כבר בתפקיד הכוהנים במשכן לאחר מינוי אהרן ובניו. פרשיית נר התמיד נמצאת בין תיאור קדושת הכלים-החפצא, לבין ההרחבה במשמעות העבודה של הכוהנים. לא במקרה הגמרא עוסקת בסוגיה זו בנר חנוכה ובנר תמיד, ויש מחלוקת בדיוק על שילוב זה. מנורת המקדש מאירה אור מיוחד שעומד בפני עצמו, ומן הצד השני גם פעולת ההדלקה ע"י הכוהנים, שליחי ה', מקבלת משמעות מיוחדת.

מתח זה בין חובת "חפצא" וחובת "גברא" מופיע במצוות רבות, ודומה שבכולן הוא חושף שתי פנים מהותיות של המצווה. במצוות תפילין לדוג' נשאלת השאלה האם המצווה היא על מעשה ההנחה של התפילין, או שמא עצם המצב בו התפילין מונחות על גופו של אדם הוא המצווה, כאופן של עיצוב הגוף באמצעות מלבוש שהוא גם אות. כך גם במצוות ציצית מרבית לברר האם ישנה משמעות לפתילות הציצית לכשעצמן, ביחסן לבגד; או שמא הציצית היא דווקא חובת גברא ותפקידה להזכיר לנו את מצוות ה'. נדמה שר התמיד, נר השבת, ונר חנוכה הם בעלי משמעות מיוחדת בעצם דליקת הנר והארתו, אך בצד משמעותו העצמית של החפץ, האדם נכנס לתמונה אף הוא, ובמצווה יש גם היבט של "חובת גברא" – המוסיפה לה משמעות נוספת.

ד. נר איש וביתו

בספר זכריה מופיעות מספר נבואות בהן הנביא רואה מראות שונים המסמלים ומבטאים מסרים אופרטיביים לעם, בהם דרבון העם להמשיך לבנות את בית המקדש לאחר ההפסקה הארוכה בבנייתו (פרקים ג-ו). על פי נבואתו הקב"ה "נעור ממעון קדשו" ובא להשיב את עמ"י לארצו, הוא יהיה לישראל כמגן וכמושיע וינקום בגויים שפגעו בעם ישראל. סבי טוען שהמראות מסודרות במבנה קונצנטרי⁷ כאשר נבואת האבן עם שבעה המעיינות והמנורה נמצאות

⁷ מבנה קונצנטרי - מבנה ספרותי הבנוי כך שהפתיחה והסיום ביחידה מסוימת מקבילים מבחינה תוכנית או לשונית, וכך בהתאמה החלק השני לזה שלפני האחרון וכן הלאה. במרכז ישנו עניין העומד בפני עצמו, ופעמים רבות הוא המודגש במבנה.

שערים לגמרא

במרכז (פרק ד). לא נבאר את כל המהלך והוכחת המבנה, ונסה להתמקד בנבואות האמצעיות- המרכזיות, ובעיקר בנבואת המנורה (ד, א-ו):

וישב המלאך הדבר בי ויעירני כאיש אשר יעור משנתו: ויאמר אלי מה אתה ראה ויאמר וואמר ראיית ונהנה מנורת זהב כלה וגלה על ראשה ושבעה נרתיה עליה שבעה ושבעה מוצקות לנרות אשר על ראשה: ושנים זיתים עליה אחד מימין הגלה ואחד על שמאלה: ואען ואמר אל המלאך הדבר בי לאמר מה אלה אדני: ויען המלאך הדבר בי ויאמר אלי הלא ידעת מה המה אלה ואמר לא אדני: ויען ויאמר אלי לאמר זה דבר יהוה אל זרבבל לאמר לא בחיל ולא בכח כי אם ברוחי אמר יהוה צבאות.

מראה זה מתאר את הגולה (כמין ספל) העומדת מעל למנורה, ומשני צדדיה ענפי זית. שבעת הנרות של המנורה מוכרים לנו מתיאור הכלים, אך באופן מעניין המספר שבע אף מוזכר בנבואה הקודמת (זכריה ג, ט): "כי הנה האבן אשר נתתי לפני יהושע על אבן אחת שבעה עינים הנני מפתח פתחה נאם יהוה צבאות ומשתי את עון הארץ ההיא ביום אחד". האבן בעל שבעת העיניים מסמלת את השגחתו הגדולה של הקב"ה על עם ישראל כלשון הרד"ק: "רוצה לומר שמירות רבות מאת האל יתברך מפני הצרים החושבים להשביט מלאכתם". נבואות אלו נמצאות בין שני קבוצות של נבואות, שלוש לפנייהן ושלוש לאחריהן. אחד הדברים שמעלה המבנה הקונצנטרי הוא הדגשת המרכז. השיא של נבואות אלו הוא קבלת השפע האלוהי - השמן היוצא מענפי עץ הזית, וההשגחה הפרטית של הקב"ה, שבעת הנרות והעיניים. הנבואה בצפניה (א, יב) מתארת את ההשגחה של הקב"ה דווקא בכיוון ההפוך:

והיה בעת ההיא אחפש את ירושלם בנרות ופקדתי על האנשים הקפאים על שמריהם האמרים בלבבם לא ייטיב יהוה ולא ירע.

ההשגחה מובנת בפסוק זה כדקדוק בעוונות עמ"י כנגד האומרים על הקב"ה שאינו מתערב במציאות. הנרות כאן מסמלים את השגחת הקב"ה בעולם ע"י השכר והעונש. החושך הוא בלגן, הוא חוסר סדר והשגחה במציאות - "והארץ היתה תהו ובהו וחושך על פני תהום" (בראשית א, ב).

דווקא לאור מה שראינו עתה, מעשה ההדלקה של האדם איננו מעשה מצווה בלבד, כמצוות אחרות בהן האדם מבטא את רצונו לקיים את הציווי האלוהי.

כאשר האדם מדליק נרות, הוא בעצם מגביר את אור ה' בעולם, מאפשר את השפעתו, את השגחתו. דווקא בגלל זה ההשוואה התמוהה שעשתה הגמרא בין נר התמיד המקדשי ובין נרות חנוכה ושבת שמדברי סופרים, כבר נראית מתבקשת. ההבחנה בין נר דאורייתא ונר דרבנן איננה עיקר - הנר הוא מוטיב אחיד בכל הופעותיו. ייתכן וגם העובדה שאחד המקומות הבודדים בהם מופיע חג החנוכה בגמרא הוא בדין הגמל שנשרף תבנו משקף נקודה זו. כאמור, אחת הסברות בגמרא שלא לחייב אדם להניח את נר החנוכה מעל עשרה טפחים היא שאם יצטרך לטרוח הרבה יבוא להימנע מקיום המצווה. מכאן שהגמרא לא רוצה שאדם יטרח יתר על המידה בהדלקת הנר, לא רק כדי להקל עליו, אלא מפני שהאדם הוא הצינור להדלקת הנרות כעובד ה'. הטרחה באה מכוחו של האדם וממאמציו, אך בהדלקת נר החנוכה האדם הוא רק שליח להדליק את אור ה', והוא לא מייצר את האור בכוחו. המאמץ של האדם לקיים את מצוות ה' בדרך כלל מבטא את הקשר ואת השיתוף של הקב"ה והאדם בתיקון העולם, אך הדלקת הנר משאירה מקום לאור ה' לבדו להאיר במציאות.

בנוסף, לא ייתכן שימי החנוכה יהיו זכר לניצחון במלחמה גרידא, ותכלית ההדלקה איננה רק פרסום הנס. האידאה של 'נר איש וביתו' טמונה באופן יסודי בחיי הבית הישראלי, ולא רק כזכר לנס היסטורי מסוים. נראה שעקרון 'פרסומי ניסא' בא יד ביד עם נס הניצחון במלחמה, שיש לו משמעות היסטורית-ריאלית, אך דווקא 'נר איש וביתו' - האור הגדול של הבית והמשפחה - הוא הזיכרון של נס פך השמן, הוא המקדש הקטן שבכל בית של תורה ועבודת ה'. במובן זה הוא אף משמש כהמשך לנר התמיד שמבטא את השפע האלוהי ואת השגחת ה' בעולם. גם נר השבת, כאמור, הוא קיום של עונג וכבוד השבת. העונג והכבוד הללו תכליתם יצירת הקדושה הביתית ואת המקום המשמעותי של השבת בתוך הבית היהודי.